

Федорів М. Л.,
Національний університет «Києво-Могилянська академія», м. Київ

ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ ДОМІНАНТИ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ Р. АНДРІЯШИКА: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття розкриває специфіку застосування емпіричних методів з метою визначення емоційної домінанти в мовній картині світу Романа Андріяшика. Дослідження базувалося на методиках асоціативного експерименту з перевіркою отриманих даних за методом семантичного диференціала. На вибірковій, генеральній, незалежній і контрольній сукупностях підтверджено гіпотезу щодо негативної емоційної палітри текстів Р. Андріяшика.

Ключові слова: мовна картина світу, концепт, асоціативний експеримент, семантичний диференціал.

Статья раскрывает специфику применения эмпирических методов с целью определения эмоциональной доминанты в языковой картине мира Романа Андрияшика. Исследование базировалось на методиках ассоциативного эксперимента с верификацией полученных данных по методу семантического дифференциала. На выборочной, генеральной, независимой и контрольной совокупностях подтверждена гипотеза об отрицательной эмоциональной палитре текстов Р. Андрияшика.

Ключевые слова: языковая картина мира, концепт, ассоциативный эксперимент, семантический дифференциал.

The article reveals application of empirical methods to study the emotional dominant in Roman Andriyashyk's language worldview. The research is based on the associative experiment, with the semantic differential method application to verify the obtained data. A survey conducted on a restrictive, general, independent, and control samples proved the hypothesis about the negative emotional palette of texts by R. Andriyashyk.

Keywords: language worldview, concept, associative experiment, semantic differential.

Дослідження мовної особистості через мовну картину світу і систему ключових для неї концептів перебуває в колі актуальних завдань сучасної мовознавчої науки. Оскільки мовна особистість письменника розкривається через мову його художніх творів, його ідіостиль, то вивчення мови художніх творів є одним із перевірених способів вивчення мовної картини світу автора зокрема і – ширше – моделювання національної мовної картини для певного суспільно-історичного зрізу. При цьому сучасні дослідницькі методи, якими послуговуються мовознавці, виходять за межі лексико-граматичного чи стилістичного аналізу, із ширшим залученням інструментарію суміжних наук, зокрема – лінгвокультурології, яка сприяє пошукові спільних рис в загальнонаціональній і індивідуальній мовних картинах світу, лінгвокогнітології, яка акцентує увагу на їхніх відмінностях [4, с. 98], лінгвофілософії, теорії мовленнєвих актів [2, с. 2], а також психолінгвістики, психосемантики, соціолінгвістики, прагматики тощо. Відповідно, залучення емпіричних методів, на додаток до традиційних методів лінгвістичних досліджень, дозволяє для перевірки дослідницької гіпотези отримати статистично обґрунтовані дані. При цьому наукове спостереження не залежить від суб'єктивної позиції дослідника і може бути відтворене з метою контрольного аналізу. У контексті вивчення мовної картини світу такий підхід – за рахунок незалежного спостереження, контрольованого досвіду та експерименту [7, с. 66-7] – об'єктивує дослідження, уможливує адекватну інтерпретацію результатів і підвищує достовірність одержаних висновків.

Оскільки мовну картину світу тлумачать як відображені в одиницях, категоріях і формах мови уявлення про дійсність, «цілісне позначення мовою всього сутнісного в людині і навколо неї; реалізоване засобами мовної номінації відображення людини, її внутрішнього та навколишнього світу» [1, с. 3], то ми розглядаємо виявлення емоційної домінанти художнього тексту як підґрунтя для моделювання мовно-концептуальної картини світу автора. Відтак, обравши **матеріалом** дослідження трилогію Романа Андріяшика «Люди зі страху» – «Думна дорога» – «Полтва», ми маємо на **меті** довести **гіпотезу**, що концептуалізований у його творах СТРАХ є одним з основних репрезентантів емоційного тла у мовній картині світу письменника. Методологічно ми спираємося на принцип ідентифікації ключових концептів у текстах за О. М. Кагановською: «Концептоідентифікувальну функцію в художніх творах виконують їхні сильні позиції, а саме заголовок, епіграф, передмова, зав'язка, розв'язка та епілог. Ідентифікація текстових мегаконцептів відбувається у заголовках, що слугують безпосередніми сигналами концептуальної інформації художнього тексту» [3, с. 16]. Відповідно, СТРАХ – як ключове слово в заголовку очільного роману трилогії – за нашою гіпотезою є домінантою мовної картини світу Р. Андріяшика.

Задля досягнення поставленої мети було проведено емпіричне дослідження, основу якого складає припущення, що певний концепт існує у свідомості мовців як відповідний набір асоціацій, а автор твору лише актуалізує в тексті його окремі елементи. У кожній культурі ці асоціації пов'язані з мовним знаком, що функціонує як концепт, а тому з'ясування його мовних репрезентацій допоможе реконструювати шуканий концепт, а в подальшому – змоделювати мовну картину світу.

Для перевірки гіпотези ми скористалися уривками з романів Р. Андріяшика, що містять опис внутрішнього стану персонажа через його роздуми і сприйняття дійсності. Під час вибору ми керувалися спільністю читацьких компетенцій групи експертів, що налічувала п'ять осіб, які ознайомлені з творчістю письменника в повному обсязі [8] і яким було запропоновано відібрати довільну, але не меншу, ніж десять, кількість коротких фрагментів трилогії за заданими вище ознаками. Для експерименту було відібрано п'ять уривків, схвалених усіма експертами:

1. *«Як в дитинстві, вона ходила між могили слухати скарги, просиджувала біля священних гробівців, перекопаних польськими фашистами-нілсудчиками (поборників справедливого ладу і прах лякав), або ходила на Клепарівську гору до страчених гайдамаків, що будували кам'яницю Камтіанів. Десь у ті дні нею заволоділа нехть до життя. Люди, що йшли на смерть, розчинилися зойками в гулі гармат і нічого не врятували, нічого*

не вибороти. Світ після війни став схожий на придуркуватого від п'ятики діда-жебрака, який за киненого сухаря комусь випрохує в Бога нескінченні гаразди».

2. «Грубість – від збайдужіння. Грубіян – це боягуз, пуста пересичена тварюка. Завдяки грубості ця тварюка самооблізується і утверджується. <...> Я брутальний з Тодосієм, бо він слабший, я можу зігнати на ньому злість і відвернутися від цієї гидоти...»

3. «Народжений від старовинної і до неймовірного сучасної тріади – війни, недуги й голоду, я, куди не робив крок, усюди чув жахливу колискову цієї тріади: вона співала про смерть».

4. «Я встав, розчахнув двері. Над скитом висів зубець місяця. Я його видів і минулої ночі, але тоді він висів вигином в інший бік. Мені стало так моторошно, що я мало не збожеволів. Вітер шелестів гіллям жерепу. Десь покапувала вода. Від цих поодиноких звуків у душі повставав божевільний вереск».

5. «Але те, що ми нидіємо, – факт незаперечний. І не лиш мене обіймає паніка. А страх перетворює людей в живі трупи. Свідомих, енергійних людей охопила непевність і невпевненість у своїх силах, яка породжує боягузтво і компроміси».

Експеримент проводився у два прийоми: із застосуванням роздаткових анкет та за допомогою Інтернет-опитування. Опитування із застосуванням роздаткових анкет охоплювало 21 учасника – студентів гуманітарного фаху віком 18–25 років (з них 75% опитуваних – віком 22-23 роки; один юнак, решта – дівчата), причому 100% учасників були поза контекстом творчості аналізованого письменника й будували свої відповіді лише на враженнях від запропонованих уривків. Тобто за характером опитуваної аудиторії перший етап дослідження мав вибіркового характеру. Друге опитування (через Інтернет) мало суцільний характер, тобто до участі в експерименті було залучено 44 особи (14 чоловіків, 30 жінок) безвідносно до їхньої фахової підготовки, вікову (43% опитаних – віком 18-30 років, 27% – 31-40; 9% – 41-50; 14% – 51-60; 7% – віком понад 60 років), до яких належали й ті, хто попередньо був знайомий з прозою Р. Андріяшика (20,45% опитаних), і ті, хто перебував поза контекстом його творчості (79,55%). Повторне опитування мало забезпечити згадуваний вище принцип контрольованості емпіричного дослідження та перевірити результати вибіркового опитування.

Учасникам експерименту було запропоновано анкету, побудовану так, щоб респонденти спершу виконали етап асоціативного експерименту, а потім – етап семантичного диференціала, щоб опитувані могли вільно давати асоціації на першому етапі, не підпадаючи під вплив вербальних одиниць зі шкал семантичного диференціала. Ми припускали, що реакції опитуваних, яким пропонувалося визначити асоціативний ряд на позначення емоційного стану стосовно певного аналізованого уривка тексту, будуть підтверджені за шкалами семантичного диференціала, а також що між результатами для вибіркової сукупності і суцільної вибірки не буде істотної різниці.

Асоціативний експеримент був скерований: респондентам пропонувалися об'єкти-стимули (уривки з прози Р. Андріяшика), на які потрібно було навести близько п'яти слів на позначення емоцій та відчуттів, з якими ці уривки асоціювались. Це завдання передбачало визначення найхарактерніших для досліджуваної прози емоцій [6, с. 190-193].

Під час другого етапу експерименту із застосуванням методу семантичного диференціала опитуваним було запропоновано оцінити аналізовані уривки, заповнивши відповідні позиції таблиці, що складалася з біполярних 3-бальних іменникових шкал (див. Табл. 1), на одному з полюсів яких розташовані лексеми з поля негативних емоцій, на другому – відповідні позитивні поняття – антоніми (детально про це див. [5, с. 13-19]).

Результати дослідження в обох випадках підтвердили нашу гіпотезу щодо тяжіння показників оцінювання емоційності аналізованих уривків текстів до негативних полюсів. Зокрема, на круговій діаграмі (Рис. 1) відтворено розподіл найчастотніших асоціацій, отриманих для контрольної групи (учасників, обізнаних із творчістю письменника). Семантичне поле *страху* посідає тут чільне місце серед названих респондентами асоціацій і репрезентоване словами *страх* (8%), *паніка* (3%), *жах* і *боягузтво* (по 2%).

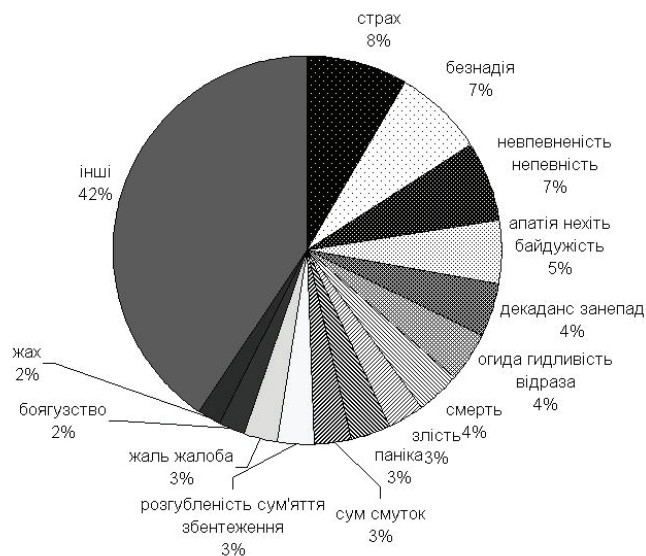

Рис. 1. Частотність названих респондентами асоціацій за опитуванням в контрольній групі

Особливої уваги, втім, заслуговує зіставлення даних асоціативного експерименту для вибіркової (Рис. 2а) та незалежної (Рис. 2б) сукупностей (учасники обох груп – поза контекстом творчості Р. Андріяшика), де *страх* також нараховує 8%, а крім того, інші лексеми – і в межах цього семантичного поля, і суміжні з ним в гамі негативних емоцій, – показують досить щільну кореляцію між собою, що не лише свідчить на користь нашої гіпотези за рахунок кількісних показників, а й доводить, що емоційна палітра уривків сприймається з високим ступенем подібності незалежно від віку, статі чи фаху респондентів. При цьому опитування в незалежній групі дало ширший спектр лексем на опис емоційного стану.

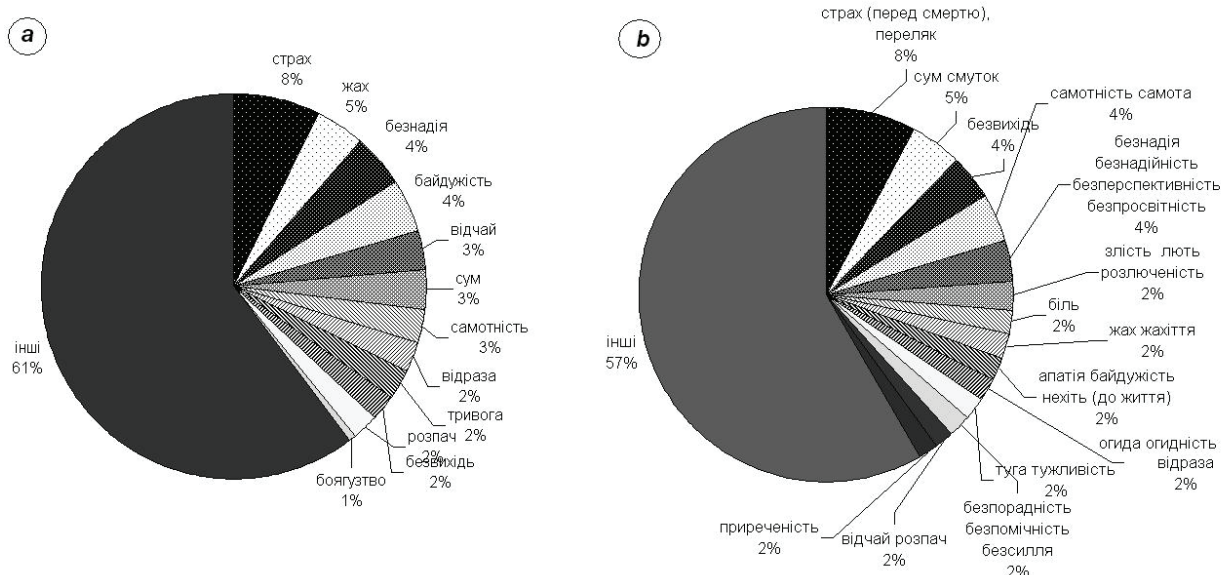

Рис. 2. Частотність названих респондентами асоціацій за опитуванням у вибірковій (а) і незалежній (б) сукупностях

Результати дослідження семантичного диференціалу, своєю чергою, підтвердили висновки асоціативного експерименту, детальну інтерпретацію якого викладено в нашій окремій публікації [5, с. 13-19]. З метою унаочнення наведемо лише зведені дані в таблиці біполярних шкал для першого з аналізованих уривків (Табл. 1).

Таблиця 1.
Показники семантичного диференціалу для визначення сприйняття емоційності в уривку 1 тексту Р. Андріяшика за результатами опитування в генеральній сукупності опитуваних (%).

	сильно	середньо	слабко	0	слабко	середньо	сильно	
життя	11	2	0	0	6	17	14	смерть
надія	5	2	2	5	9	27	50	безнадія
відважність	5	11	5	18	20	23	18	страх
оптимізм	5	0	0	2	14	32	48	скепсис
зацікавленість	2	16	5	14	14	32	18	байдужість
життєрадісність	5	0	5	7	11	23	50	депресивність
гармонія	2	2	5	16	23	23	30	дисгармонія
бадьорість	2	2	5	5	14	39	34	втома
безпека	0	1	4	17	11	7	4	небезпека
свобода	0	7	2	25	20	23	23	поневолення
сила	2	7	2	25	18	32	14	слабкість
самоствердження	0	3	3	15	7	12	4	самознищення

Таблиця 2.
Зведені показники семантичного диференціалу за шкалою «відважність-страх» в уривках 1-5 за опитуванням в генеральній вибірці (%).

№ уривка		сильно	середньо	слабко	0	слабко	середньо	сильно	
1	відважність	5	11	5	18	20	23	18	страх
2		11	11	7	9	16	27	18	
3		0	2	14	16	14	23	32	
4		5	0	0	2	9	30	55	
5		5	7	5	9	7	23	45	

За табл. 1 очевидним є переважне тяжіння показників до полюсів плану негативних емоцій – «смерть», «безнадія», ... «самознищення». Якщо ж виокремити шкалу «відважність–страх», то зведені показники для всіх п'ятьох уривків також переважно тяжіють до негативного полюса (Табл. 2).

Висновки. Відповідно до поставленої мети в результаті емпіричного дослідження на вибірковій (обмеженій за віком і фахом), генеральній (без обмежень), незалежній (учасники поза контекстом творчості автора) та контрольній (учасники обізнані з творчістю) сукупностях було підтверджено гіпотезу щодо негативної емоційної палітри текстів Р. Андріяшика. Висока частотність вживання респондентами окремих понять корелює з наявністю відповідних лексичних одиниць в аналізованих уривках. Виділення найбільш частотних емоційно-семантичних груп доводить домінування концепту СТРАХ для всіх аналізованих вибірок. За результатами методу семантичної диференціації проза Р. Андріяшика характеризується досить високими загальногруповими даними *активності* (6,20), *оцінки* (6,11), *сили* (5,75) з тяжінням емоційних шкал до полюсів плану «негативних емоцій» з високими показниками для *тривоги*, *страху*, *безнадії*, *скепсису*, що підтверджує результати асоціативного експерименту.

Порівняння результатів експерименту для контрольної групи та двох експериментальних свідчить, що в окремих уривках із романів Р. Андріяшика відображається загальне емоційне тло мовного світу автора та його текстів у цілому, що підтвердили респонденти, означивши це через компоненти концептуального поля, зафіксовані в їхніх відповідях. Перспективою подальшого дослідження ми бачимо перевірку отриманих нами висновків на ширшому дослідницькому матеріалі з відповідним застосуванням мовознавчої дослідницької методології.

Література:

1. Дубчак О. П. Концептуальна опозиція «свій»-«чужий» в українській мовній картині світу: автореф. дис.... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. П. Дубчак; Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. – К., 2009. – 22 с.
2. Іванова І. Б. Фразеосемантичне поле «життя/смерть»: національні стереотипи та їх кореляція: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / І. Б. Іванова; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2008. – 19 с.
3. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози: когнітивна та комунікативна динаміка (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя): Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.05 / О. М. Кагановська; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2003. – 32 с.
4. Мочалова Н. С. Концепт биль у мовній картині світу Андрія Гудими / Н. С. Мочалова // Наук. праці ЧДУ ім. П. Могили. – Серія: Філологія. Мовознавство. – Миколаїв, 2009. – Вип. 92. – Т. 105. – С. 97-101.
5. Федорів М. Л. Определение эмоциональной палитры языковой картины мира писателя: психосемантический подход к анализу идиостиля Р. Андріяшика / М. Л. Федорів // «Актуальные проблемы искусствоведения, филологии и культурологии»: материалы международной заочной научно-практической конференции. (18 февраля 2013 г.) – Новосибирск : Изд. «СибАК», 2013. – 148 с.
6. Федорів М. Л. Дослідження психосемантичних особливостей сприйняття емоційності у прозі Р. Андріяшика / М. Л. Федорів // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. – Серія «Філологія, педагогіка, психологія». – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2013. – Вип. 26. – 256 с.
7. Чеснокова Г. В. Як виміряти враження від поезії або Вступ до емпіричних методів дослідження у мовознавстві : монографія / Ганна Вадимівна Чеснокова; Ред. А. А. Акуленко. – К. : Ленвіт, 2011. – 248 с.

Джерела ілюстративного матеріалу:

8. Андріяшик Р. В. Вибране / Р.В. Андріяшик. – К. : Український письменник, 2004. – 1076 с.